

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის რეგიონის კულტურული კონტაქტების გადლიერება მუსლიმური აღმოსავლეთის ქვეყნებთან VII-XV სს-ში

VII-VIII სს-იდან მოყოლებული სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან, ვოლგისპირეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიასთან დამაკავშირებელმა ახლო აღმოსავლეთის მნიშვნელოვანმა სავაჭრო გზებმა კასპიის ზღვის აუზთან გადაინაცვლა. VII-VIII სს. იყო არაბთა სავაჭრო საქმიანობის აყვავების პერიოდი, რაც კავკასიის ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ცენტრალურ აზიასა და ახლო-აღმოსავლეთის ქვეყნებთან გაძლიერებული კავშირები არაბებს უკარნახებდა, ფეხი მოეკიდათ კასპიის ზღვის აუზის ქვეყნებში და დამკვიდრებულიყვნენ სავაჭრო-სატრანზიტო გზაზე, რომელიც კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროს გასდევდა. ვინც დერბენდს ფლობდა, ის აკონტროლებდა ვოლგისა და კასპიის ზღვისპირეთის სავაჭრო გზას. ამასთან, არაბთათვის აღმოსავლეთ კავკასიაზე გაბატონება ნიშნავდა არა მხოლოდ სტრატეგიული სავაჭრო გზის ხელში ჩაგდებას, არამედ აგრეთვე პირობების შექმნას კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის მდიდარი მიწების ექსპლუატაციისათვის.

ეკონომიკური მნიშვნელობის გარდა არაბებისათვის აღმოსავლეთი კავკასია, კერძოდ, დაღესტნის ტერიტორია მნიშვნელოვანი სტრატეგიული რაიონიც იყო, რომელიც კავკასიას იცავდა ხაზართა თავდასხმებისაგან. VII ს-ის შუა ხანებისათვის არაბთა სახალიფოს ჩრდილოეთი საზღვარი დერბენდთან გადიოდა, და ამდენად,

მის დაცვას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. სწორედ ამ მომენტებით აიხსნება ის უკომპრომისო მცდელობები, რომლებსაც არაბები დერბენდის დასაპყრობად ახორციელებდნენ.

მუსლიმური ისტორიოგრაფია, რამდენადაც, ტენდენციურია, როდესაც წერს დაღესტნელი ხალხების მიერ ისლამის ნებაყოფლობით მიღებაზე, რადგან ადგილობრივი წერილობითი წყაროებით დასტურდება, რომ დაღესტნელი ხალხები თავიანთ ჩრდილოელ მეზობელ ხაზარებსაც კი შეეკრნენ არაბ მუსლიმთა წინააღმდეგ [8:82]. არაბთა გაბატონების საფრთხე დაღესტნელთ უბიძგებდა საერთო მტრის წინააღმდეგ გაერთიანებული გამოსვლებისაკენ, თუმცა მაშინდელი (VII-VIII სს-ის) პოლიტიკურ-ეკონომიკური განვითარების პირობები საშუალებას არ იძლეოდა ამ მისწრაფების განსახორციელებლად.

არაბებმა ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის ისლამიზაციაში მხოლოდ მას შემდეგ მიაღწიეს გარკვეულ წარმატებას, რაც დერბენდსა და მის შემოგარენში ჩაასახლეს არაბი მუსლიმი მოსახლეობა და დერბენდი მუსლიმურ ფორფოსტად აქციეს, თუმცა ჯერ კიდევ X ს-ისათვის ისლამს აღიარებდა მხოლოდ დერბენდი და მის შემოგარენში სანაპირო ზოლის დასახლებები [7: 4]. ეს იყო თაბასარანი და ლაქზის ის ნაწილი, სადაც არაბთა ხელისუფლება ვრცელდებოდა, ხოლო დანარჩენ რეგიონებში, რომლებშიც არაბთა ბატონობა, ერთგვარად, გარდამავალ ხასიათს ატარებდა, ისლამმა ფეხი კარგა ხანს ვერ მოიკიდა [6: 46-70].

IX ს-ის ბოლოსა და X ს-ის დასაწყისისათვის, როცა არაბთა სახალიფო დაეცა, კავკასიაში, ისევე როგორც ეგვიპტეში, ირანში, თუნისში, მაროკოსა და ცენტრალურ აზიაში, ცენტრალური ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი სახელმწიფოები ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელი

მმართველი დინასტიებით. დერბენდის მმართველი არაბული წარმოშობის ჰაშიმიანთა დინასტია გახდა, რომელიც მართალია ექვემდებარებოდა შირვანს, მაგრამ ზოგჯერ დამოუკიდებელ პოლიტიკასაც ახორციელებდა [საჩოი, 1923: 12-14].

X ს-ის შუა ხანები დაღესტნის ფეოდალურ სამფლობელოებში ისლამის გავრცელებისა და მისი შემდგომი განმტკიცებისათვის გარდამტეხი ეტაპი აღმოჩნდა. ეს პროცესი დააჩქარა გარკვეულმა შიდა და გარე ფაქტორებმა: შიდა საზოგადოებრივ ფაქტორებს წარმოადგენდა სოციალური და ქონებრივი დიფერენციაციის მკვეთრად გამოხატული პროცესი და ახლადჩამოყალიბებული კლასობრივი ურთიერთობების იდეოლოგიურად გაფორმებისა და გამართლების აუცილებლობა, ხოლო გარე ფაქტორებს - დამპყრობელთა ისლამიზაციის პოლიტიკა და ამის თანმდევი ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან კულტურულ-ეკონომიკური კავშირების განმტკიცების პროცესები.

მნიშვნელოვანია დერბენდის როლი ჩრდილოეთკავკასიელი მეზობელი ხალხების ისლამიზაციაში, რასაც ადასტურებს ალ-ჰამაზანის ცნობა იმის შესახებ, რომ X ს-ში დერბენდის ერთ-ერთი კედელი „ჯიჰადის კარიბჭის“, ანუ „სარწმუნოების-თვის მებრძოლის“ სახელწოდებას ატარებდა [8:118-124]. ადრე შუასაუკუნეების დერბენდის ინტელექტუალური სახე, მისი კულტურული და სამეცნიერო ცხოვრების დონე, მასში ჰადისებისა, ფიკჰის, სუფიური და ისტორიული ლიტერატურის მტკიცე ტრადიციები მოწმობენ ახლო აღმოსავლეთის დიდ ქალაქებთან დაღესტნის მჭიდრო კავშირს. უკვე X-XI სს-ისათვის ქალაქი დერბენდი სახალიფოს სულიერ ცხოვრებაში აქტიურად მოქმედი ქალაქების ორბიტაზეა და რაც ეხება შემოქმედებით კონტაქტებს, იგი ყველაზე მჭიდრო, სწორედ, დერბენდთან იყო [2: 6].

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის ისლამიზაციის პირველ ეტაპზე (VIII-X სს.) აქტიურ როლს თამაშობდა არაბული ელემენტი, რომელიც იძულებით ავრცელებდა ისლამს, მაგრამ ახალ ეტაპზე (XI-XVI სს.) გააქტიურდა თურქული ელემენტი - სელჩუკები, შემდეგ მონღოლები და თემურ ლენგი. ამ ეტაპზე (XI-XVI სს.) ისლამის ძალითა და სამხედრო ოპერაციებით გავრცელების ნაცვლად, აქ ვხვდებით წინა პლანზე წამოწეულ კულტურულ-პოლიტიკურ ასპექტებს, რომლებიც გაცილებით ეფექტური აღმოჩნდა. ამავე პერიოდში ისლამის გავრცელების საქმეში უკვე დიდ როლს თამაშობდა ადგილობრივი მუსლიმი მოსახლეობაც, ე.წ. „ლაზიები“. ამასთანავე, არაბული ელემენტი (არაბთა დაპყრობების დროს ჩამოსახლებული არაბულენოვანი მოსახლეობა), ინარჩუნებდა რა ეთნიკურ სიწმინდეს დიდი ხნის განმავლობაში, დაღესტნის მოსახლეობის ისლამიზაციის პროცესში მუსლიმური მმართველი დინასტიისათვის მნიშვნელოვანი საყრდენი იყო. როგორც ჩანს, ისინი კომპაქტურად განსახლდნენ დაღესტანში, არ შეერივნენ ადგილობრივ მოსახლეობას და კიდევ დიდხანს შეინარჩუნეს თავიანთი ეთნიკური სახე, თავიანთი ენა და ჩვეულებები.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის რეგიონის ისლამიზაციის პროცესი (VII-XV სს.) ხასიათდება ახლო აღმოსავლეთის ხალხთა კულტურის, პირველ რიგში, არაბული ენისა და არაბულ-მუსლიმური კულტურის, გავლენის გაძლიერებით. ისლამის რელიგიის გავრცელებამ თან მოიტანა არაბული ენა, როგორც რელიგიის, რელიგიური ლიტერატურისა და სახალიფოსთან ოფიციალური ურთიერთობების საშუალება. ამასთანავე, ისლამის რელიგიის გავრცელების შედეგად სახალიფოს შემადგენელი ტერიტორიები ისლამის ნორმებით იმართებოდა. მას შემდეგ, რაც დაღესტანი სახალიფოს ნაწილი გახდა, ეს ნორმები მასზეც გავრცელდა და თანდათან სულ უფრო დიდ გავლენას მოიპოვებდა დაღესტნის საზოგადოებების ცხოვრების სხვადასხვა მხარეზე. ამდენად, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის რეგიონის ისლამიზაცია არ გულისხმობდა მხოლოდ ამ რელიგიის გავრცელებასა და დამკვიდრებას სასულიერო პრაქტიკაში, არამედ მიმდინარეობდა მთელი რიგი პროცესებისა, როგორებიცაა: მუსლიმური სკოლების ფორმირება, ისლამური განათლების სისტემის

ჩამოყალიბება, ადგილობრივი მუსლიმური ელიტის ფორმირება, მოსახლეობის პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული სხვა ცვლილებები, რომლებმაც საუკუნეებით განსაზღვრა ჩრდილოეთ კავკასიის კულტურული განვითარების გზა.

VIII ს-ის შუა ხანებისათვის არაბმა ხალიფებმა მთელი ყურადღება დამპყრობლური პოლიტიკიდან სახელმწიფოს შიდა პრობლემებზე გადაიტანეს. ამ დროისათვის სახალიფოში სამწიგნობრო კულტურის განვითარებისათვის ხელსაყრელი პერიოდი დადგა. ახლო აღმოსავლეთის კულტურული ცხოვრების კერებს წარმოადგენდა ქალაქები, რომლებშიც თავს იყრიდნენ სწავლულები და პოეტები, ასევე მედრესეები (مدرسة) - უმაღლესი მუსლიმური სასულიერო სასწავლებლები, რომლებიც სახალიფოს აღმოსავლეთ ნაწილში უფრო ადრე გაჩნდა, ვიდრე მის ცენტრალურ და დასავლეთ რეგიონებში (ვარაუდობენ, რომ ისინი პირველად მავარანაჰრსა და ხორასანში დაარსდა X ს-ში) [3: 6].

მას შემდეგ, რაც ქალაქი ბაღდადი სახალიფოს დედაქალაქი და ადმინისტრაცია-ციული ცენტრი გახდა, მალევე სახალიფოს იდეოლოგიურ ცენტრად, კულტურულ კერად და ინტელექტუალური ცხოვრების საუკეთესო ნიმუშების შექმნის ადგილადც გადაიქცა. ბაღდადი მწიგნობრობის ერთ-ერთი უმსხვილესი ცენტრიც გახდა. სწორედ ბაღდადს უკავშირდება ჯერ კიდევ IX ს-ში წიგნთსაცავების ჩამოყალიბების ისტორია. X-XI სს-ში დაარსდა რამდენიმე დაწესებულება ე. წ. „მეცნიერების სახლი“ (العلماء). XI ს-ის მეორე ნახევრიდან ისინი ჩაანაცვლა ბიბლიოთეკებმა, მეჩეთებმა და მედრესეებმა. ბაღდადში პირველი მედრესე აიგო 1064-1066 წლებში სელჩუკთა ვეზირის, ნიზამ ალ-მულქის, მიერ. რადგან ტრადიციულად მედრესეები დამაარსებლის სახელს ატარებდნენ, მას ნიზამია დაარქვეს. ბიბლიოთეკები ეწყობოდა ხოლმე სუფიურ მონასტრებსა და მავზოლეუმებში. ისინი წარმოადგენდნენ ბიბლიოთეკისა და მედრესეს, ან მედრესესა და მეჩეთის ერთიან კომპლექსს. ნიზამიაში, რომელიც იყო შაფიიტური მედრესე, აგრეთვე ფუნქციონირებდა უზარმაზარი ბიბლიოთეკა [9: 6-8].

ადრეკლასიკური პერიოდი (VIII-XIII სს.) იყო არაბულენოვანი წიგნის მეშვეობით სულიერი ღირებულებების აქტიური საერთაშორისო გაცვლის, ცენტრალური აზიის დიდი სწავლულების მიერ ძლიერი შემოქმედებითი სულის გამოვლენის ეპოქა. ისლამის, როგორც იმ დროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების რელიგიურ-კულტურული კომპონენტის, ტრანსლაციის შედეგად არაბულ აღმოსავლეთსა და ე. წ. „აჯამის“ ქვეყნებში არაბული ენა გავრცელდა, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურის „მეტა ენა“. ცენტრალურ აზიაში არაბული ენის აუცილებელი ცოდნა გახდა უმნიშვნელოვანესი მომენტი არაბული ენათმეცნიერების განვითარებისათვის. ამის შედეგად რეგიონში ჩამოყალიბდა სწავლულ-არაბისტთა მთელი თაობა. ბევრი მათგანი განათლებას იღებდა არაბულ ქვეყნებში: სირიაში, ერაყში, ჰიჯაზსა და სხვა კულტურულ ცენტრებში. ყველაზე ცნობილი სწავლულები იყვნენ მაჰმუდ აზ-ზამახშარი, იბნ ჰაიათი, აჰმად ალ-ბარკანი და სხვები [3: 69-90]. მუდმივი სამეცნიერო და კულტურული კონტაქტების წყალობით, კულტურული ღირებულებები, რომლებიც ერთი სახელმწიფო რელიგიის მქონე ერთიანი არაბულ-მუსლიმური სახალიფოს კულტურულ კერებზე არაბულ ენაზე იქმნებოდა, სწრაფადვე ვრცელდებოდა სახალიფოს სხვა ნაწილებში, რაც მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო სახალიფოს რეგიონებში მცხოვრები ხალხების კულტურული განვითარების.

XIII ს-ის არაბი ავტორის, ზაქარია ყაზვინის, წყაროში მნიშვნელოვანი ცნობებია აღმოსავლეთის ქალაქებთან, და კერძოდ, ბაღდადთან დალესტანის კავშირის შესახებ. ზაქარია ყაზვინი წერდა: „წახური“ (أخبار) არის დიდი და დასახლებული ქალაქი, რომელიც განჯიდან ექვს გადასასვლელზე მდებარეობს... ამ ქალაქში არის მედრესე, რომელიც ვეზირმა ნიზამ ალ-მულქ ალ-ჰასანი იბნ ისჰაკმა დააარსა. მედრესეში არიან მასწავლებლები და ფაკიჰები...“ [4: 537] ყაზვინისავე ცნობით, დალესტანში, წახურში, მოღვაწე მასწავლებლებმა თავიანთ ლეზგიურ

ენაზე გადათარგმნეს „მუზენის შემოკლებები“ და აგრეთვე იმამ შაფი' ის წიგნი და ასწავლიან ამით (ამ წიგნებით). ყაზვინის წყაროში საუბარია შაფიიტური მაზჰაბის ორი ძალიან ცნობილი ეგვიპტელი მასწავლებლის ორი შაფიიტური ნაწარმოების წახურში თარგმნის შესახებ, რაც ადასტურებს იმას, რომ დაღესტანი (და ქალაქი წახური) იყო ერთ-ერთი კულტურული კერა, რომელიც მუდმივად ინარჩუნებდა კავშირს მუსლიმურ კულტურულ სამყაროსთან და ადგილობრივ მოსახლეობაში პროპაგანდას უწევდა შაფიიტური სამართლის მოძღვრებებს, მის საუკეთესო წარმომადგენლებსა და წიგნებს [9: 6].

არსებობს ტოპონიმის _ اخر _ სხვაგვარი წაკითხვის მცდელობებიც, თუმცა, ა. გენკოს მოსაზრებით, اخر-ის ქვეშ უნდა ამოვიცნოთ, სწორედ, თანამედროვე წახური, რომელიც მდინარე სამურის ზემო წელზე მდებარეობს, მთებში, რომელშიც ისმის კავკასიური ენებისათვის სპეციფიკური აფრიკატი ბგერა „წ“. ამით აიხსნება ის ფაქტიც, რომ თვითონ ყაზვინის თხზულების შემონახული ხელნაწერების ზოგ ვარიანტში ეს ბგერა კ-თია გადმოცემული _ اخر. წახურში აღმოჩენილ ერთ-ერთ წარწერაზეც, რომელიც 1433 წლით თარიღდება და წახურში არსებული ერთ-ერთი ციხე-სიმაგრის შეიარაღების შესახებ დეტალურ აღწერილობას შეიცავს, „წახური“ გადმოცემულია اخر ფორმით [4: 96].

როგორც ირკვევა, დაღესტანში კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები „მედრესეები“, ადრე შუასაუკუნეებშივე გაჩნდა და ყოველთვის არ იყო კონცენტრი-რებული დიდ ქალაქებზე, რადგანაც მედრესე შეიქმნა, როგორც დერბენდასა და ყუბაჩიში, ასევე დაბის ტიპის მსხვილ დასახლება წახურშიც, რომელსაც უკავშირდება ზაქარია ყაზვინის ყველაზე ადრეული ცნობა დაღესტანში მედრესეს არსებობის შესახებ. მეცნიერ ა. შიხსაიდოვის აზრით, სამხრეთი დაღესტანი განათლების კერების დაარსებისა და ფუნქციონირების პროცესში ადრიდანვე აქტიურად იყო ჩართული და ისლამური სამყაროს ბევრ სხვა რეგიონს წინ უსწრებდა ამ თვალსაზრისით. მისივე აზრით, მართალია, წერილობითი წყაროები XIV ს-მდე მხოლოდ სამი მედრესეს (დერბენდის, ყუბაჩისა და წახურის) შესახებ ცნობებით შემოიფარგლება, მაგრამ, სავარაუდოდ, მედრესეები სხვა მსხვილ დასახლებულ პუნქტებშიც იქნებოდა. შიხსაიდოვს მოჰყავს ერთ-ერთი ქართული წყაროს ცნობა იმაზე, რომ თემურ ლენგმა ავარიელ ხალხს აუკრძალა არაბულ ენაზე სწავლა, რის საფუძველზეც ვარაუდობს, რომ აქ მუსლიმურ მედრესეზე უნდა იყოს საუბარი, რომელიც არსებობდა ავარიის აულებში, და კერძოდ, ხუნძახში [8: 22].

XV ს-ში დერბენდში ჯუმ' ას მეჩეთთან 879/1474-5 აშენებულ იქნა მედრესეს დაწესებულება, რომელიც ყველაზე ძველია დაღესტანში დღემდე შემონახული მედრესეებიდან. ეს მოხდა შირვან-შაჰის, ფარუხ იასარის, მმართველობის ეპოქაში, როცა სამხრეთი დაღესტანი შირვანის მნიშვნელოვან გავლენას განიცდიდა.

წერილობითი ცნობების საფუძველზე მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ XIII-XIV სს-ში სამხრეთ დაღესტანის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა და წარმატებით ფუნქციონირებდა მუსლიმური განათლების სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფდა განათლების გავრცელებას არა მხოლოდ დაღესტანში, არამედ მეზობელ რეგიონებშიც. ასეთივე ვითარებაა მოგვიანებითაც.

ისლამური განათლების სისტემა გათვლილი იყო არა მხოლოდ არაბ მიგრანტებზე, რომლებიც XII ს-ისათვის დაღესტანში, დერბენდში, საკმაო რაოდენობით სახლობდნენ არამედ, აგრეთვე, ახლადგამუსლიმებულ ადგილობრივ მოსახლეობაზეც. თუ როგორ მუშაობდა ეს სკოლები, შეგვიძლია, ვიმსჯელოთ ცნობებით, რომლებსაც შუა საუკუნეების მუსლიმი ავტორები გვაწვდიან, რომ ლაქზის მცხოვრებნი იყვნენ არა მხოლოდ კარგი მოსწავლეები, არამედ ძალიან მალე მათ ისე აიმაღლეს საკუთარი ცოდნა, რომ თავად გახდნენ მასწავლებლები. თუ იზნ ბატუტას ცნობას ვენდობით, შაფიიტ მასწავლებელთა შორის ოქროს ურდოს დედაქალაქ ბაქი-სარაიში იყო „ფაკიჰი“ ღირსეული იმამი სადრ ად-დინ სულეიმან

ალ-ლაჟი, გამოდის, რომ დადესტნელი წარმოშობის მასწავლებლები XIV ს-ის ოქროს ურდოს მედრესეებში ასწავლიდნენ შაფიიტურ სამართალს, როგორც აღიარებული ავტორიტეტები [10: 6].

დადესტნის მედრესეებში, უპირველეს ყოვლისა, ისწავლებოდა მუსლიმთა წმინდა წერილის ენა და მისი მეშვეობით ვრცელდებოდა ყურანის შესახებ ლიტერა-ტურაც, რაც იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი და გამნაპირობებელი იმისა, რომ ისლამი და ისლამური კულტურა (და მათთან ერთად არაბული ენაც) საკმაოდ ღრმად შევიდა დადესტნის ხალხების ყოფასა და ფსიქოლოგიაში, მათ ტრადიციებსა და კულტურაში [1: 17]. მართალია, სკოლებში მთავარი ადგილი ეთმობოდა რელიგიური მეცნიერებების შესწავლას, მაგრამ სხვა მიმართულებებთანაც ინტერესდებოდნენ, კერძოდ, ენის, ისტორიის, გეოგრაფიისა და ფილოსოფიის მეცნიერებებით. ამ პროცესზე ნათელ წარმოდგენას იძლევა ხელნაწერი წიგნი „მუთალიმის მოგონებები“. მასში აღწერილია სასწავლო პროგრამა მედრესეში: „არაბული ანბანის შესწავლის შემდეგ ასწავლიან რელიგიის ყველაზე მნიშვნელოვან წესებს, რომლებიც თავმოყრილია წიგნში „უსულ ად-დინ“. ამის შემდეგ იწყება „თაფსირების“ სახელმძღვანელოს შესწავლა. ეს არის არაბული გრამატიკის შემოკლებული კურსი, რომელიც ასევე მოიცავს ეტიმოლოგიას (სიტყვათწარმოებას). ამის კვალად ისწავლება სახელმძღვანელო „მიათუ ამილ“, რომელიც ხსნის სიტყვათა ხმოვანი დაბოლოებების ცვლილებებს. ამის შემდეგ იწყებენ საად ად-დინის წიგნზე მუშაობას, რომელიც წარმოადგენს „თაფსირებს“ - სახელმძღვანელოს განმარტებებს. შემდეგ მუშაობენ დინკუზისა და ვაფიას სახელმძღვანელოებზე, რომლებიც ასევე განმარტავენ სიტყვათწარმოების წესებს. ამის შემდეგ ისწავლება ჯამის საკმაოდ ვრცელტანიანი სახელმძღვანელო, რომელიც განმარტავს სიტყვის დაბოლოებათა ცვლილების წესებსა და სიტყვათა მნიშვნელობებს. ჯამის დასრულების შემდეგ რამდენიმე სახელმძღვანელოს შეისწავლიან, რომლებიც წარმოადგენენ ლოგიკის შესავალს, კერძოდ, ესენია „ისა-გუჯი“, „შამსია“ და „ფანარი“. ლოგიკის შემდეგ შეისწავლიან მანის წიგნს, რომელიც არაბული ენის მჭევრმეტყველების საკითხებს ეხება. რიტორიკას მოსდევს რამდენიმე სახელმძღვანელო არბული ლექსთწყობის საკითხებთან დაკავშირებით“... ამის შემდეგ მოგონებების ავტორი აგრძელებს სამართლის, ყურანის მეცნიერებების, მათემატიკისა და ფილოსოფიის სახელმძღვანელოების შესახებ საუბარს [5: 4-5].

მჭიდრო კონტაქტები არაბულ სამეცნიერო სამყაროსთან ნათლად იკვეთება ცნობილი დადესტნელი სწავლულის აბუ ბაქრ მუჰამედ ად-დერბენდის შემოქმედების გაცნობისას. იგი სწავლობდა ქალაქ არდაბილში, რეიში, ყაზვინში, ნიშაპურში, ისპაჰანში, მექაში, მადინასა და ბაღდადში. მისი ნაშრომის ძირითადი წყაროები იყო მისი თანამედროვე ცნობილი შაფიიტების ნაწარმოებები. მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ მისი ნაწარმოების ძირითადი ნაწილი დაწერილია 1099-1101 წლებში მისი ბაღდადში ყოფნისას. მან ბაღდადის ფაკიჰის წოდებაც მიიღო იქ ცხოვრების პერიოდში [8: 16].

მუსლიმური აღმოსავლეთის ყველაზე პრესტიჟულ სკოლაში სწავლა ჰპოვებდა თავის ლოგიკურ გაგრძელებას - სწორედ იმ ნაწარმოებების ხელნაწერები ვრცელდებოდა დადესტანში, რომლებიც, ასე თუ ისე, დაკავშირებულია ნიზამიასთან ან მის ცნობილ მასწავლებლებთან. ამას ნათლად ასახავს დადესტანში დაცული ხელნაწერებიც: ზოგი მათგანი სახალიფოს დედაქალაქსა და მის სასწავლო და სასულიერო ცენტრებში პირდაპირ ორიგინალიდანაა გადაწერილი, რაც მოწმობს დადესტნელ სწავლულთა ყოფნას ბაღდადში, სახალიფოს კულტურულ ცენტრში. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ „მარჰ ათ-თანბიჰის“ ხელნაწერი, რომელიც გადაწერილია 1290-1291 წელს ბაღდადში, „ნიზამიას“ მედრესეში, ნაპოვნია მიშლემის დასახლებაში, წახურის მახლობლად. „ნიზამიასთანაა“ ასევე დაკავშირებული აბუ ისჰაკ ისმაილ აშ-შაფის სახელი, რომელიც 1066-1083 წლებში ასწავლიდა ამ დაწესებულებაში სამართლის თეორიასა და მეთოდოლოგიას („უსულ ალ-ფიჰკ“). „ას-

სიჰაჰის“ უძველესი ნუსხებიც ნიჰამიაში უნდა იყოს გადაწერილი აბუ მანსურ მაუჰიბ ალ-ჯავალიკის უშუალო მონაწილეობით, რომელიც ნიჰამიაში ლექციებს კითხულობდა „ფილოლოგიურ მეცნიერებებში“. ცნობილი დაღესტნელი სწავლულის, იბრაჰიმ ალ-ხუნლიკი ად-დერბენდის ვაჟი, ჰაკიმი, ამავე ნიჰამიაში სწავლობდა და მისი მასწავლებელი იყო შაფიიტური სკოლის ცნობილი მასწავლებელი ალ-დაზალი [9: 25].

იმ ხელნაწერ ლიტერატურულ ძეგლთა შედგენილობა და შინაარსი, რომლებიც დაღესტანშია დაცული და რომლებიც აქ აღმოსავლეთიდან ვრცელდებოდა, მოწმობს, რომ დაღესტნელები იცნობდნენ შუასაუკუნეების აღმოსავლეთის ბევრ ტრადიციულ ნაწარმოებს, როგორებიცაა: ყურანი, თაფსირები, ჰადისები, გრამატიკული ტრაქტატები, ლექსიკოგრაფიული შრომები, სახელმძღვანელოები მუსლიმური სამართლის, თეოლოგიის, ეთიკის, ფილოსოფიის, ისტორიის სფეროში. დაღესტანში შესრულებული აღმოსავლელ ავტორთა მხოლოდ თვალის გადავლევაც კი საკმარისია იმის მისახვედრად, თუ რამდენად მდიდარია იგი შედგენილობის თვალსაზრისით და რამდენად დიდია დაღესტნელ სწავლულთა ცოდნის დონე და ინტერესის სფერო, ასევე დაღესტანში წიგნიერი კულტურის გავრცელების არეალი [9: 6].

მუსლიმური სკოლების ფუნქციონირების შედეგად X ს-იდან დაღესტანში ჩამოყალიბებას იწყებს საზოგადოების ახალი სოციალური ფენა - მუსლიმური სასულიერო ელიტა. ისლამის იდეოლოგიის სპეციფიკიდან გამომდინარე, ისინი მმართველთა წრის წარმომადგენლებიც იყვნენ, და რაც მთავარია, მათ გარშემო იქმნებოდა და ვითარდებოდა არაბულ-მუსლიმური კულტურა. X ს-ის დასაწყისიდან მოყოლებული მასში სჭარბობდა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან ჩამოსული სხვა ეთნოსის სწავლული-წარმომადგენლები, მაგრამ უკვე X ს-ის II ნახევრიდან მოყოლებული ადგილობრივ სწავლულთა რიცხვი, რომელთაც მნიშვნელოვანი კვალი დატოვეს საერთო მუსლიმურ კულტურაში. ამის მიზეზი იყო არა მხოლოდ ისლამის გავრცელების ტემპები, არამედ აგრეთვე ისიც, რომ ინტენსიურად მიმდინარეობდა განათლების კერების მშენებლობა და საგანმანათლებლო პროცესების გაშლა. ეს სკოლები ცოდნასა და წიგნის კულტურას თაობიდან თაობას გადასცემდნენ. როგორც აღინიშნა, ადგილობრივი სწავლულები საზღვარგარეთაც მიდიან აღმოსავლეთის მსხვილ კულტურულ კერებზე თავიანთი განათლების გასადრმაველად. მონღოლთა შემდგომ პერიოდში სასულიერო ელიტის წარმომადგენელთა პოზიციები დაღესტანში მნიშვნელოვნად გამყარდა. შეიძლება ითქვას, რომ შემდგომში სწორედ ამ სწავლულებმა ჩაუყარეს საფუძველი დაღესტანში ორიგინალური არაბულენოვანი ლიტერატურის „რენესანსის“ (XVIII-XIX სს.) ეპოქას.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ VII-XV სს. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის (დაღესტნის) ისტორიაში მუსლიმურ აღმოსავლეთთან ისტორიულ-კულტურული დიალოგის ძალიან მნიშვნელოვანი ეტაპია, რამდენადაც არაბულ-მუსლიმური სამყაროს ცენტრალურ და პერიფერიულ რეგიონებს შორის კულტურული კავშირების გაძლიერება, რომლებიც მომდევნო საუკუნეების განმავლობაშიც გაგრძელდა, რეგიონის კულტურული განვითარებისა და დაღესტანში ორიგინალური არაბულენოვანი ლიტერატურის ჩამოყალიბებისათვის მძლავრი ფაქტორი აღმოჩნდა.

ლიტერატურა:

1. Абдулаева М. (2000). *Практика многокультурного образования в Дагестане: культурологический аспект.* <https://cyberleninka.ru/>
2. Алиkbepов А.К. (1999). *Бааб ал-абваб.* <http://islamica.orientalstudies.ru>

3. Бартольд В. (1918) *Багдад и дальнейшая культурная жизнь арабов*. (изданного в 1918 году). Текст приводится по изданию: В.В.Бартольд. Культура мусульманства. М., "Ленон", 1998 - 112 с. ISBN 5-89711-005-4. www.sapov.ru/novoe/n11
4. Генко А. (1941). *Арабский язык и кавказоведение*. Труды второй сессии ассоциации арабистов. 1941. Масква-Ленинград.
5. Исаев. Р. (2013). *Исламская культура и исламские традиции в Дагестан*. К научно-популярному изданию «Ислам традиционный и вымышленный» Ф.А. Хайдарова. Москва. 2013 г. <https://proza.ru>
6. Минорский В. Ф.. (1963). История Ширвана и Дербенда X-XI веков. издательство Восточной литературы, 1963. 266 с.
7. Шихалиев Ш. (2012) *Роль тюркского элемента в исламизации Дагестана в XI-XIV вв.* Кумыкский мир. Культура, история, современность. <http://kumukia.ru/article-9254>.
8. Шихсаидов А.Р. (1969). *Ислам в средневековом дагестане (VII-XV вв.)*. Махачкала.
9. Шихсаидов А. Р. (1997). *Дагестан и Багдад: X-XIII века* Статья издана: «Дагестанская правда». 10 июля 1997 г. <http://Alpan365.ru>
10. Ярлыкапов А.А. (2003) Исламское образование на Северном Кавказе в прошлом и настоящем. 2003, Вестник Евразии (Acta Eurasica). 2003. № 2 (21). с.5-31. <https://www.academia.edu>

Diana Moseshvili
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

Strengthening the cultural contacts of the North-Eastern Caucasus with eastern Muslim countries during VII-XV centuries

Abstract

The process of Islamization of the North-Eastern Caucasus in the VII-XV centuries consequently meant the influence of the culture of near eastern people on Dagestan. It also meant the strengthening of the Arabic language and Arabic-Muslim culture. That process determined the way of cultural development of Northern Caucasus for centuries. Through the Muslim educational system introduced in South Dagestan, which functioned successfully in the VIII-XIV centuries not only in this region, but also in neighboring regions, a new social stratum, the Muslim clerical elite, was formed from the 10th century. From the second half of the 10th century, the number of local scholars who left a significant mark on Muslim culture was increasing. X-XV centuries are significant in the history of Dagestan as very important historical-cultural changes took part in that period. The relationship among the central and peripheral regions of the Arabic-Muslim world which lasted for centuries, later (XVIII-XIX cc) become a powerful factor in the development and prosperity of the original Arabic literature.